

Descobreix

Art en Valor

**DESCOBREIX
ART EN VALOR**

Col·lecció «Col·lectiva»

© Joan Borja i Sanz (coord.)

© Els autors, 2018

© D'aquesta edició: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2018
C/ Sant Ferran, núm. 44. 03001 Alacant. Tel. 965 121 214

Primera edició, desembre de 2018

Maquetació: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Universitat d'Alacant)

Impressió: Quinta Impresión, S. L.

ISBN: 978-84-7784-797-7

Depòsit legal: A 15-2019

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa, de cap manera ni per cap mitjà, sense l'autorització prèvia i escrita de l'autor i de l'editor, llevat de les citacions en revistes, diaris o llibres si se n'esmenta la procedència.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	7
OBRES RELIGIOSES	15
1. HÈCTOR CÀMARA-SEMPERE. El retaule de Santa Bàrbara de Cocentaina: art, hagiografia i tradició.....	17
2. ANTONI BANYULS PÉREZ. Nicolau Borràs i els encàrrecs de la Puríssima del notari Joan Vives i del retaule de l'ermita de Santa Anna. Art i artífexs a la Benissa del Renaixement (1581-1612).....	35
3. JOSÉ F. CÁMARA SEMPERE. Les pintures de l'església de Sant Josep d'Elx.....	65
4. ALEJANDRO CARRIÓN HURTADO. L'arquitectura al convent de Caputxins de Monòver.....	85
5. JOAN VICENT MARTÍN DEVESA. Sant Jeroni penitent de Benimantell	103
6. JOEL GARCIA PÉREZ. Les pintures de la capella de la Comunió de Santa Maria de Banyeres de Mariola. Aproximació a la pintura de Francesc Laporta Valor i a la significació ideològica de la devoció del Sagrat Cor.....	115
7. ANNA MARIA ÀLVAREZ FORTES. Les creus de terme d'Elx.....	135
8. FELICIANA SALA SELLÉS. Les dames ibèriques. Dos obres d'art del patrimoni guardamarenc.....	163

9. JAUME BUIGUES VILA. La taula de l'Adoració dels Reis. El testimoni d'un retaule desmembrat a l'àtic de l'Altar de les Ànimes de l'ermita de Sant Vicent Ferrer de Teulada.....	179
10. MARIA TERESA RICHART PARRA. Portada renaixentista de la façana de l'església parroquial de Nostra Senyora de l'Assumpció de Biar.	193
11. CARLOS ENRIQUE NAVARRO-RICO. Un epíleg per al retaule barroc alacantí.....	217
ARQUITECTURA CIVIL I DEFENSIVA.....	241
12. JONATAN POVEDA JOVER. El Grup Escolar Cervantes de Monòver....	243
13. ANDRÉS MARTÍNEZ-MEDINA. El castell fortalesa de Santa Pola o Lloc Nou: una obra d'art.....	259
14. MARIA DEL MAR LLINARES IZQUIERDO. L'església fortalesa de la ciutat de la Vila Joiosa	297
15. JOSÉ F. CÁMARA SEMPERE. Torre del Consell i edifici de l'Ajuntament d'Elx.....	313
16. FRANCISCO JAVIER PARRÉS MORENO. El castell de Guardamar. Un exemple de recuperació del patrimoni destruït	333

**ART I ARTÍFEXS A LA BENISSA DEL RENAIXEMENT (1581-1612).
NICOLAU BORRÀS I ELS ENCÀRRECS DE LA PURÍSSIMA
DEL NOTARI JOAN VIVES I DEL RETAULE
DE L'ERMITA DE SANTA ANNA**

ANTONI BANYULS I PÉREZ
Universitat d'Alacant

INTRODUCCIÓ

L'edificació a Benissa el 1612 de l'ermita de Santa Anna fou una de les darreres iniciatives —juntament amb la del convent franciscà (1612-1624)— que culminava el progrés social i urbà que des de mitjan segle XVI experimentava la vila de Benissa. Aquestes obres vindrien a completar les aspiracions ideològiques i espirituals de la vila en el punt més àlgid del creixement econòmic i demogràfic que va tindre lloc des d'aleshores ençà. Una progressió econòmica que va tenir el seu reflex material en el desenvolupament de tot un seguit extraordinari d'obres d'extensió, renovació i transformació urbana. Així s'engegà tota una embranzida edificadora de muralles, torres, carrers, habitatges, edificis religiosos i civils sense precedents, fins i tot, des dels mateixos temps de la fundació i consolidació de la vila medieval tres-cents anys enrere. Tot això en uns temps d'una profunda renovació

cultural i d'efervescència religiosa sorgida al caliu de l'eclosió espiritual i rearmament doctrinal que per a l'ortodòxia catòlica va suposar, uns anys abans, el Concili de Trento.

L'etapa compresa entre el darrer quart del segle XVI i els primers anys del segle XVII, fou, però, la d'un temps incert i contradictori, de conflictes interns i externs, i alhora de vitalitat econòmica. Fou aquell també un temps en el qual sobtadament es produí la transició des de la necessitat de bastir muralles i baluards fins a la d'edificar esglésies, ermites i convents. De mudar el proveïment de troneres i bombardes pel de reliquiaries, retaules i benifets. Un temps de fums d'artilleria i de redempció de captius, de conductes piadoses i de rosaris, però també de negoci i d'enriquiment, d'iniciatives edificatòries i comandes artístiques. Un temps de trànsit d'una economia de curt abast i encara medieval a una de més ampla escala orientada al comerç cap als mercats exteriors propiciada pel nou marc polític i econòmic esdevingut amb l'imperi dels Àustries.

A la Benissa dels darrers anys del segle XVI, en plena expansió demogràfica i receptora també de nous pobladors atrets per les oportunitats del creixement econòmic, es venia configurant una societat cada vegada més segregada i jerarquitzada, amb diversitat de declinacions socials, repartides entre terratinents i censalistes, clergues i mercaders, també, però, jornalers, criats, moriscs i pobres vergonyants i on destacaria la presència d'una gran nòmina de nous professionals liberals vinguts d'altres llocs i també demanats ara pels nous requeriments de coneixements tècnics i artístics: notaris, cirurgians, menestrals pintors, obrers de vila i mestres pedrapiquers. Va ser, doncs, aquesta societat calidoscòpica i en transformació, amb plena consciència de canvi i d'adveniment d'uns nous temps, la que —no sense lluita entre si i amb el poder feudal— assentaria les bases d'una nova cultura ciutadana que va inaugurar l'època del Renaixement a la vila de Benissa. La que va protagonitzar, amb un interès i preocupació insòlita fins aquells moments, tot un seguit d'accions encaminades a consolidar i a potenciar les noves condicions de prosperitat aconseguides. Entre aquestes accions, les materials passaren per renovar, modernitzar i potenciar les estructures urbanes de la vila. L'edificació de les noves muralles, torres i portals, el nou edifici del pòsit i porxes del mercat, la capella del Roser, la reedificació de l'església de Sant Pere, la nova sala de la cort, l'edifici de l'hospital i, finalment —a fora murs de la vila— la fundació del convent franciscà i l'obra de l'ermita de Santa Anna. Aquestes foren totes iniciatives decisives en la formació d'una nova identitat cultural i urbana per a la vila que va deixar definitivament enrere aquella altra, ja esdevinguda anacrònica, de l'antiga Benissa medieval.

Tal com es desprèn de les obres enunciades, una de les claus essencials d'aquesta renovada identitat i configuració de la vila —i al mateix temps projecció de la nova sensibilitat religiosa afavorida pels ideals reformistes— fou la sacralització de l'espai urbà, la qual també s'estendria al del paisatge circumdant. La renovació de les velles esglésies medievals, l'edificació d'ermitoris al voltant de les viles, la institució d'hospitals i les fundacions conventuals, així com altres actuacions més modestes com la ubicació de plafons devocionals als carrers i portals de la vila, eren les manifestacions físiques d'eixa inquietud religiosa. Hi havia preocupació per la salvació de l'ànima, però també per convocar la intercessió divina davant la necessitat d'una protecció, real i terrena, contra tot allò que suposava —i també tenia d'ideològic— la pressió exercida des del nord d'Àfrica per l'infidel musulmà. Així les coses, l'actitud bel·ligerant contra la població autòctona morisca es féu més intensa que mai, per desembocar definitivament amb la seua expulsió el 1609. És en eixe context —que succintament descrivim— tan propici a qualsevol tipus d'iniciatives protectores, propagadores i seguidores d'una espiritualitat desbordant i dintre del procés engegat de modernització de la vila, on cal emmarcar els encàrrecs a Benissa a fra Nicolau Borràs, el que fou, a la mort del seu mestre Joan Vicent Macip —Joan de Joanes— en 1579, el pintor valencià més reconegut d'aquell temps.

LA PRESENCIA DE L'OBRA DE NICOLAU BORRÀS A BENISSA: LA TAULA DE LA PURÍSSIMA DEL NOTARI JOAN VIVES (1581)

Les notícies de l'existència de diverses obres a Benissa del pintor i frare jerònim fra Nicolau Borràs —el que fou el millor deixeble de Joan de Joanes— les donà a conèixer el franciscà de Cocentaina fra Lluís Fullana Mira el 1920. Si bé aquest seguia les notes, material i referències recollides per fra Agustí Arques Jover dels arxius de Cocentaina i del mateix monestir saforenc de Sant Jeroni de Cotalba al darrer terç del s. XVIII. Fullana Mira donava compte d'un retaule del Pare Borràs a l'ermita de Santa Anna i d'altres pintures de Borràs que existien al convent —entre les quals un altre retaule que estava dedicat a la Santíssima Trinitat— com molt abans ja ho havia fet el Pare Arques i com també ho assenyalava J. Sanchis Sivera en 1922 en el seu compendi de notes històriques, geogràfiques i sobre el patrimoni eclesiàstic dels pobles de la diòcesis valentina.¹

---

1. J. Sanchis Sivera, *Nomenclator geográfico-eclesiástico de los pueblos de la Diócesis de Valencia*, València, Miguel Gimeno, 1922, p. 138.

Benissa. Convent de la Puríssima Concepció a fora murs de la vila (1612-1624) i fragment de retaule amb figures de la Santíssima Trinitat (Déu Pare i l'Esperit Sant) de Nicolau Borràs atribuït per Isidre Puig, CAEM-Universitat de Lleida.

Col. particular, Benissa, oli sobre taula 30x26 cm

L'aprofundiment en l'estudi de l'obra de Borràs, així com la seua justa posada en valor, duta a terme per l'historiador de l'art alacantí Lorenzo Hernández Guardiola,² va fer possible que aquest atribuïra el 1983 també un altra obra de Nicolau Borràs a Benissa, com és la venerada imatge de la seua patrona la Puríssima Xiqueta. Pels seus trets estilístics, l'investigador en situava l'execució en la dècada de 1580.³ Per altra banda, Ramón Navarro i Inmaculada Vidal en 1985 proposaven una cronologia, més tardana, vers el 1603, relacionant-la amb les obres de la darrera producció del pintor fetes per al convent de Sant Sebastià de Cocentaina.⁴ Per la nostra part, com aviat veurem, podem sostenir que la petita taula de la Puríssima de Benissa fou un encàrrec particular fet a Borràs pel notari de Benissa Joan Vives allà pel mes d'abril de 1581.

Dissortadament els altres dos retaules referits, el retaule de Santa Anna per a l'ermita i el de la Santíssima Trinitat, no s'han conservat i en última instància ho feu la taula de la Puríssima, precisament per aquella arrelada

---

2. L. Hernández Guardiola, *Vida y obra del pintor Nicolás Borrás*, Alacant, Diputació d'Alacant, 1976.

3. L. Hernández Guardiola, *Pintura gòtica i renacentista valenciana. Nuevos estudios y atribuciones*, Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos / Diputación Provincial de Alicante, 1983, p. 34.

4. R. Navarro Mallebrera & I. Vidal Bernabé, «Arte» en *Historia de la Provincia de Alicante*, tomo IV, Múrcia, Ed. Mediterráneo, 1985, p. 127.

veneració que a Benissa se li ha professat a la imatge des del segle XVII. Amb tot, i sense descartar, que hagués pogut tindre alguna altra obra més ací, no deixa de ser destacable la presència de l'obra pictòrica del pare Borràs a Benissa a partir dels anys vuitanta del segle XVI, coincidint també amb el moment en què la imprevista mort esdivinguda a Bocairent el 1579 de Joan Vicent Macip —Joan de Joanes—, amb qui Borràs es formà i fou el seu més avançat deixeble, feu que el frare jerònim es convertira en un dels més reconeguts pintors valencians d'aquell temps. Tant, que quan en 1591 es decidí pintar les parets de la Sala Nova del Palau de la Generalitat els diputats acordaren de fer anar a València per a demanar parer a «tots los millors pintors que al present se trobaren en la present ciutat com en lo regne» i foren convocats «lo Reverend pare frare Nicolau Borràs del convent i monestir de Snt Hieroni de Gandia, Miquel Joan Porta, Vicente Requena, Pere Joan de Tapia, Joan de Sarinyena e Vicent Mestre».⁵ No deixa de ser tampoc casual, i ben significatiu, que d'aquells sis «millors pintors» del regne convocats a València dos d'ells, Nicolau Borràs i Vicent Requena reberen encàrrecs de la vila de Benissa; així com que els dos primers citats, Nicolau Borràs i Miquel Joan Porta, foren deixebles directes formats en l'obra del mestre Joanes o que Vicent Requena, també tingues connexió amb aquests, especialment amb Borràs com veurem, i en tant que aquest s'havia format amb son pare, Gaspar Requena, pintor també de renom que fou l'amic, col·laborador i soci amb moltes de les empreses pictòriques dutes a terme per Joanes.

Certament aquests encàrrecs de Benissa cal situar-los en la voluntat d'uns comitents de promoure unes obres de prestigi amb una prioritària intenció ideològica, tret que fou substancial en l'obra del pare Borràs, perquè donaren resposta a les demandes espirituals i artístiques requerides en aquell clima d'enlairament de la vila, transformació social i eferlescència religiosa que començà a fer-se ben evident cap al 1580,⁶ i tot just després de la visita pastoral del patriarca Ribera d'aquell mateix any. Moment en què aquell renovat patriciat urbà al poder —els Feliu, els Ivars dits del *rich*, els Ivars dits del *Pobil*, els Ivars dits del *Batlle* i altres nouvinguts com els Morell— principals beneficiaris d'aquell desenvolupament mercantil i moviment de capitals, va assumir plenament una moderna actitud de poten-

---

5. L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, apèndix documental, doc. núm. xi.

6. A. Banyuls i Pérez, «Renaixement a l'ombra de la Contrareforma: renovació urbana i arquitectura a la Marina Alta (1535-1632). Les esglésies de Benissa, Teulada i Pego al tomb del s. XVI», dins de *Actes de les III Jornades d'Estudis «Carmel Giner Bolufer» de Pego i les Valls*, Pego, Ajuntament de Pego, 2009, separata d'actualització, p. 5-45.

ciació dels valors urbans —que al remat el feien possible— amb plena consciència d'assistir a una nova època.⁷ Així s'iniciava un ambiciós programa d'iniciatives de renovació edificatòria i reestructuració urbana —de calculat efecte— destinades al engrandiment, real i simbòlic, de la vila que, amb alguns entrebancs, es va prolongar fins 1612.

Els diversos encàrrecs fets a Borràs des de Benissa —i com a condició necessària— s'emmarquen en els trets generals esmentats d'aquest context de renovació econòmica, social i cultural que experimentava la vila. No obstant això, la quantitat d'obres concretades ací d'aquest autor no s'explica tan sols per aquesta raó, i obeeix també a altres factors inèdits fins ara que considerem important reportar, en afegir també alguns aspectes relacionats amb la biografia del pintor i frare de l'ordre de Sant Jeroni que ens revelen el propi fet de la destacada presència de la seua obra a Benissa i, en darrera instància, també ens aporta llum al que de versemblant pot haver en la tradicional llegenda d'una d'elles.

La trajectòria de Nicolau Borràs com a pintor fou llarga, com ho va ser la seua vida, de manera que —tot seguint la cronologia reportada per Hernández Guardiola,⁸ basada fonamentalment en les dades biogràfiques recollides per fra Agustí Arques Jover— la seua producció pictòrica es troba documentada des de 1558, quan comptava vint-i-vuit anys, fins el 1604 en què tenia l'edat de setanta-quatre anys. Així mateix, Hernández Guardiola li atribueix dos grans fases estilístiques, una que aplegaria fins 1576, quan pren l'hàbit de frare jerònim, i l'altra des d'aquells anys fins que deixà de pintar, probablement en 1604. La desaparició dels retaules que Borràs va executar per a Benissa impedeix, en principi, poder conèixer la cronologia d'aquestes obres; tanmateix, la taula conservada de la Puríssima Xiqueta, com ja hem esmentat, va ser datada per Hernández Guardiola, identificant-hi uns trets estilístics que podrien correspondre a la dècada de 1580.⁹ No obstant això, aquesta datació podem afinar-la un cop més, a partir, però, de les dades documentals que coneixem sobre el notari Joan Vives, qui sens dubte va ser qui li feu l'encàrrec a Borràs i del qui ens ocupem més àmpliament en un altre lloc.¹⁰

---

7. L'exaltació autocelebrativa de la història, la significació de les virtuts urbanes, la confrontació amb el poder feudal i amb les altres viles per tal d'aconseguir-ne la hegemonia són tots trets definidors d'aquell canvi de signe del temps.

8. L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, pp 54-60.

9. L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1983, p. 34.

10. A. Banyuls i Pérez, «La Benissa que alçà el convent de la Puríssima Concepció: els prohoms, les obres i els artífexs. El trànsit de la vila medieval a l'època moderna (1580-1632)», inèdit.

La tradicional llegenda sobre l'arribada de la imatge a Benissa ha vingut a assenyalar una casa que va pertànyer a un Joan Vives a qui dos «sants i misteriosos peregrins» li donaren la petita taula amb la imatge de la Puríssima en senyal d'agraïment per haver-los hostatjat molt hospitalàriament quan aquests, cansats i defallits d'un llarg trajecte, aplegaren pel camí de València a Benissa caient ja la nit. Ens ha estat possible constatar documentalment que aquella casa en què la tradició ha fixat l'aparició i els inicials fets miraculosos de la imatge va esser la casa del notari Joan Vives. Tot i que resulta impossible que aquests fets succeïren en 1624, com també recull aquella llegenda sobre la vinguda de la imatge. I això, entre altres coses, perquè en eixe any, ni en els immediats, hi havia cap home dit Joan Vives que habitara a Benissa. Per contra, i amb això sí que és coincident amb la llegenda, el propietari de la casa referida sí que fou, fins 1581 —any en que va finir— el notari Joan Vives, qui ostentava el càrrec de regent de governador de les baronies de Calp, Benissa, Teulada i Altea —l'àmbit jurisdiccional del senyoriu—, com també ja ho havia fet abans son pare, igualment anomenat Joan Vives i mort el 1574, i abans l'avi, Bertomeu Vives, tots dos també notaris. Aquesta casa, que no ens planteja cap problema d'identificació, era situada en un extrem de la població, a prop del Portal dit del Raval, com podem extraure de la declaració dels béns subjectes a cens eclesiàstic amb què comptava en 1588, Pere Vives fill de Pere, cosí del notari. Entre altres béns, Pere Vives declarava que era propietari d'una casa en aquell carrer del Portal del Raval que confrontava, per una banda, amb la referida del notari, el qual, com s'assenyala en la declaració, ja era difunt en aquell any; i, per l'altra, amb la casa d'Andreu Ivars fill de Joan del Pobil.¹¹ Aquesta darrera era una de les dues cases juntes que havia edificat Joan Ivars dit del Pobil per als seus dos fills en l'eixample de la vila de 1560, com també o havien fet, al costat, el notari Joan Vives *major* i el seu germà Pere —fills ambdós del notari Bertomeu Vives— per als seus respectius fills: el notari Joan Vives *menor* i Pere Vives de Pere.

---

11. AHPB, Quinque Libri (1543-1593), Llibre de censos de 1588, f. 36r.

Benissa. Les cases del Vives a l'antic carrer del Portal del Raval en la segona meitat del cinc-cents. En primer pla, la casa del notari Joan Vives menor (c. 1539-1581) i al costat la de Pere Vives fill de Pere. Al costat d'aquestes, i més enllà, les dos cases dels germans Andreu i Joan Ivars fills de Joan dit *lo Pobil*

El notari Joan Vives *menor* havia casat, poc després d'obrar-ne aquelles cases, això és cap el 1565, amb Elisabet Ivars filla d'Andreu Ivars dit del Rafal —o també del Rafalet—, una altra de les branques més solvents dels Ivars a la primera meitat del s. XVI, com també ho eren els Vives en aquell temps. El ric matrimoni no va tenir descendència, essent també que el notari emmalaltí de poagre en 1580, fet que li impedia ja moure's de casa a l'octubre d'aquell any i finia, encara bastant jove, un any després.¹² Això és, a les darreries de l'estiu o principis de la tardor de 1581, tot coincidint dins de la cronologia en la qual el pare Borràs va poder pintar la taula de la Puríssima. La viuda de Joan Vives va viure bastants més anys sense tornar a contraure matrimoni, i encara en 1629 fou registrada en el cens d'aquell any. Sembla força versemblant, doncs, que la imatge de la Puríssima de Benissa fora, en efecte, un encàrrec fet pel notari a fra Nicolau Borràs cap el mes d'abril de

---

12. A. Banyuls i Pérez, *op. cit.*, inèdit. Això fou la causa perquè els jurats dels tres pobles de la Baronia hagueren d'ajuntar-se en aquella casa del notari en el consell general de l'octubre de 1580.

1581. Hi ha un fet que potser esdevé bastant colpidor que corrobora d'alguna manera els fets reals i és que la llegenda refereix que Joan Vives va emmalaltir i morir poc de temps després que hagués rebut aquella donació de la imatge.

La Puríssima Concepció del notari Joan Vives o Puríssima Xiqueta de Benissa.
Nicolau Borràs, abril 1581, església arxiprestal de la Puríssima Xiqueta
i Sant Pere Apòstol, Benissa, oli sobre taula 37 x 25 cm

L'arribada a peu a Benissa al caure la nit d'aquells dos «santos y misteriosos peregrinos vestidos con su típico traje y el bordón en sus manos»¹³ ben bé està referint a dos frares o monjos procedents del monestir de Cotalba —on des de febrer de 1581 ja residia Borràs retornat de València, i tenia allí el seu taller— que s'haurien aplegat a portar-li l'encàrrec de la petita taula després d'una jornada de trajecte —fet a peu— des d'aquell lloc de la Safor. El fet que vingueren a la vila entrant pel portal del camí de València i que anaren a demanar ajut per a reparar forces i recollir-se durant la nit a una casa de benestants que estava situada tot just a prop del portal de l'altre extrem de la població i entre altres cases d'igual condició acabada, resulta un tant contradictori en el relat de la llegenda, que tracta de justificar-ho perquè algú els va dirigir allà coneixent que Joan Vives era persona molt piadosa i caritativa i sovint albergava pobres de solemnitat.¹⁴ Tanmateix, podria resultar bastant explícit que aquells dos monjos en sabien o en preguntaren per la casa del destinatari. Tampoc hem d'oblidar el darrer objectiu de la pintura de Borràs que no fou altre que el d'instrumentar amb les imatges la intercessió divina i la devoció per damunt de qualsevol altre suggeriment purament estètic. Aquest cas concret se'ns presenta ben paradigmàtic d'això, en albirar el perfil psicològic i el propòsit que va poder tindre l'encàrrec del notari i també en la corresponent intenció de l'obra pictòrica: la d'afavorir la intercessió de la Immaculada davant les adverses circumstàncies que entrebancaven la vida d'aquell matrimoni acomodat, coincidint plenament així els requeriments del comitent amb la finalitat ideològica que tenia la pintura de Borràs.

---

13. M. Fabregat Morales, *Benisa y su patrona La Purísima Xiqueta*, Vicente Taroncher, València, 1942, p. 47.

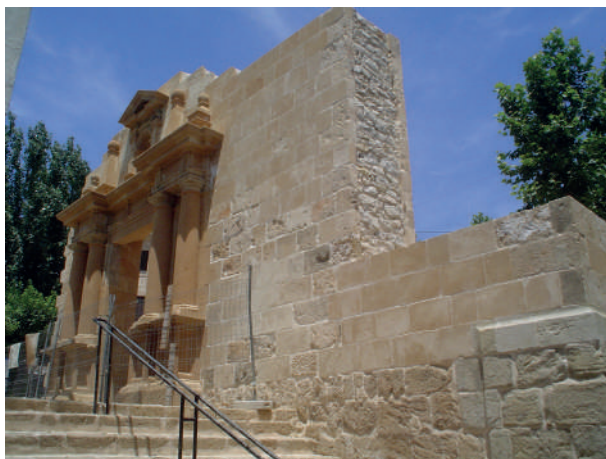
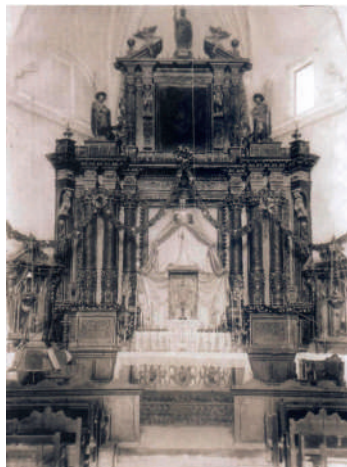
14. *Ibidem*. No obstant això, cal veure un base verídica —tot i que deformatada— en el relat, ja que el notari Joan Vives havia fundat una administració, dotada d'una renda de 23 lliures anuals, destinada a l'almoïna de pa als pobres del poble que era distribuïda pels jurats. Això ni de bon tros significava que albergaria pobres vergonyants a sa casa, com diu la narració, però, ben entès, resulta bastant explícit i definitori dels trets psicològics i de la figura del notari en el context de la mentalitat religiosa de l'època, si afegim a més altres aspectes, com l'elevada posició social de què gaudia, el fet que el matrimoni no tingués descendència o que va emmalaltir incurablement. La dada de l'administració de Joan Vives la va reportar J. Cardona Ivars, *Història de la parròquia de Benissa*, Benissa, ed. a cura de l'autor, 2002, p. 35.

Alfauir, la Safor. Monestir de Sant Jeroni de Cotalba

Aquest encàrrec del notari Joan Vives a l'abril de 1581 probablement fou el primer de Nicolau Borràs a Benissa, a partir del qual potser s'obriria una estreta relació del pintor amb la vila. Això, però, no va poder ser per un reconeixement públic i valoració d'aquesta imatge, ja que, de la mateixa manera que també relata la llegenda, la petita taula va romandre —i fins i tot en un primer moment ben protegida dins d'una arca— en aquella casa del matrimoni del notari fins que —continua el relat— fou donada a l'església poc abans de finir aquest —que, recordem, va ser al darrer terç de 1581— per a, després de l'òbit, quedar oblidada per molts anys darrere de l'altar major. Qüestió aquesta que tampoc va poder donar-se en la mesura que l'església antiga va ser enderrocada en la dècada de 1590 i el retaule major, entre altres, també fou substituït vers 1615-1620, una vegada reedificada la nova església de Sant Pere. La donació a l'església d'aquella taula del pare Borràs, que romandre un temps damunt del retaule major i va quedar després oblidada per anys en el transaltar, sols va poder tindre lloc en la dècada de 1620, una vegada col·locat el retaule major de nou al cap de l'altar. I això fou ja en la senectut de la vídua, Elisabet Ivars del Rafalet, moment en què aquella data de 1624, que assenyala la tradició, pren veritablement un sentit, havent pogut ésser aquesta la qui, sense descendència, efectués la donació a la parròquia, així com que també en finir aquesta, vers el 1630, la petita taula es retirara definitivament al rerasagrari. Amb tot el més versemblant és que la taula va romandre en aquella casa de la vídua del notari Joan Vives des de 1581 fins 1624, sense descartar una estada temporal a la parròquia durant el dies de soterrar i dol del notari.

Benissa. Retaule de l'altar major de la desapareguda església vella de Sant Pere amb el reliquiari i la tauleta de la Puríssima que fou del notari Joan Vives en els dies de la festa. A la dreta, restitució de la portalada de l'església (A. Banyuls 2008)

Així les coses, les comandes al Pare Borràs, com acabem d'esmentar, sembla que no vingueren per l'èxit o reconeixement públic d'aquella Puríssima del notari Joan Vives, obra intimista i domèstica amb un concret destinatari que també explica per altra banda les seues petites dimensions. Més aviat foren altres les raons d'aquella, diguem-ne, prou intensa relació de Borràs amb la vila de Benissa.

En efecte, en el llegat testamentari dels béns que Nicolau Borràs feu en 1576 per a ingressar en la comunitat jerònima —testament que es conservava a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Cocentaina i que va poder extractar el Pare Arques— feia menció de les donacions fetes a les seua germana, Àngela Borràs, al seu germà, Francesc Borràs, i als fills d'aquests i nebots seus. També referia donacions a altres dos nebodes, Anna i Úrsula Piera, filles de Miquel Piera i de Leonor Borràs, l'altra germana que tenia el pintor. L'extracte que feu d'aquest testament el Pare Arques el va reportar en la seua obra «Colección de Pintores, Escultores y Arquitectos desconocidos sacada de instrumentos antiguos autenticos» publicada pòstumament en 1870¹⁵ si bé també apareixia en les notes dels volums manuscrits de Cocentaina, base documental d'aquesta obra. Hernández Guardiola i Inmaculada

---

15. M. R. Zarco del Valle, *Documentos inéditos para la Historia de las Bellas Artes en España*, Madrid, Viuda de Calero, 1870.

Vidal Bernabé, que indexaren aquells manuscrits, referien que l'extracte del testament era idèntic en els dos llocs.¹⁶ No obstant això, aquests, en realitat, no són exactament iguals. Nosaltres examinarem les dues versions d'Arques i comprovarem que presenten algunes petites diferències. La més notable, però, ve a reportar nova llum que ens aclareix aquella destacada presència de l'obra del P. Borràs a Benissa i que havia passat fins ara desapercebuda. Aquesta diferència entre els dos texts hi era, com ja intuïem, la menció específica feta en el manuscrit de Cocentaina que Leonor Borràs era casada amb Miquel Piera de Benissa. Així, en l'extracte del testament de Nicolau Borràs en el text del Pare Arques de Cocentaina diu: «a Ana y Ursola Piera hijas de Miguel y de Leonor Borràs *su hermana de Beniza*».¹⁷ Fins on sabem, abans de 1576, el matrimoni de Miquel Piera i Leonor Borràs ja residia a Benissa, com podem constatar en els llibres matriculars de l'Arxiu Històric de la Parròquia de Benissa. Hernández Guardiola¹⁸ assenyalà que les dues germanes del Pare Borràs, Àngela i Leonor, es casaren a Cocentaina i hi visqueren. Però no és del tot cert que les dos continuaren residint allí, ja que el matrimoni de Leonor Borràs i Miquel Piera es traslladà temps després, entre 1570 i 1575, a Benissa, una vegada nascuda la filla major Anna Piera i Borràs, que sí que ho feu a Cocentaina. La segona i darrera, Úrsula —que portava, com era acostumat, el nom de l'àvia materna i mare del pintor, Úrsula Falcó— ja va nàixer a Benissa (c. 1573) en el carrer d'Avall¹⁹ on vivien. Tant Anna com Úrsula ja es varen casar a Benissa. Anna ho feu amb Rafel Esquerdo en 1592 i Úrsula amb Antoni Feliu fill d'Andreu en 1597. No ens detindrem ara a concretar més aspectes d'aquesta família, relacionada també amb els fets miraculosos posteriors de la taula de la Puríssima del notari Joan Vives en la curació de Miquel Feliu, perquè ho tractem en un altre lloc.²⁰ Tan sols referirem, per interessar al context d'aquell primer encàrrec a Borràs, que és un fet constatable que les relacions entre els Vives i els Piera en aquells anys varen ser estretes —potser hi havia algun vincle familiar via materna més antic— en tant que el mateix notari Joan Vives o els seus germans com el mercader Baltasar Vives o mossèn Jaume Vives

---

16. A. Arques Jover, *Colección de pintores, escultores i arquitectos desconocidos, sacado de instrumentos antiguos authenticos*, Alcoi, edició transcripció i notes a càrrec d'I. Vidal Bernabé & L. Hernández Guardiola, Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, 1982, p. 93, nota al peu 3.

17. A. Arques Jover, *op. cit.*, s/d, vol. IV, p. 160.

18. L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, p. 37.

19. AHPB, *Quinque Libri (1543-1593)*, Llibre de censos de 1588, f. 62 v. Aquella casa era a la banda de migdia i prop de la placeta en el carrer actualment dit de Sant Antoni.

20. A. Banyuls i Pérez, *op. cit.*, 2013, inèdit.

sovint apadrinaren els batejos i actuaren com a testimonis en el casaments de la família Piera. A més a més aquest darrer, mossèn Jaume Vives, prevere i beneficiat a l'església de Sant Pere, tenia i habitava una casa pràcticament fitant amb la de Miquel Piera i Leonor Borràs al referit carrer d'Avall.²¹

Amb tot, el que a nosaltres ens interessa destacar és que en aquells anys de la dècada de 1580 es donaren a Benissa les condicions socioeconòmiques i el clima ideològic propici a aquesta mena de requeriments artístics, però també que unes condicions particulars obriren la via perquè fos el reconegut pintor Nicolau Borràs el receptor d'aquells encàrrecs.

ELS ORÍGENS, L'EDIFICACIÓ I EL RETAULE DE NICOLAU BORRÀS A L'ERMITA DE SANTA ANNA: UN PROBLEMA DE CRONOLOGIA

L'origen de l'ermita de Santa Anna de Benissa cal cercar-lo més enllà de la data coneguda de 1613 picada en un dels carreus cantoners de la seua façana, probablement indicativa, com sovint hi era acostumat, de l'any d'acabament de les obres. Algunes referències documentals que esmentarem més endavant i, sobretot, les contradiccions que podem trobar referides a diversos aspectes que afecten l'edifici ja ens assenyalen l'existència d'una ermita en aquell lloc molt anterior al que ofereix la inscripció esmentada.

La primera d'aquestes contradiccions, i tal vegada la més coneguda, és la referida pel benisser i cronista franciscà fra Vicent Martínez Colomer, que recull els antecedents de la fundació del convent franciscà de Benissa.²² Martínez Colomer assenjala que prèviament a la definitiva arribada dels franciscans recol·lectes, el Marqués d'Ariza i senyor de la Baronia D. Francisco de Palafox havia destinat alguns pares caputxins a Benissa —sembla que aquests fets foren en el mateix any en què narra els posteriors datats en 1611— perquè prengueren possessió del lloc on s'havia de fundar el convent. Aquest lloc fou «una Ermita de Santa Ana que yace en el fondo de un barranco harto lejos de la población; y tanto la distancia, como la triste soledad del sitio, les desagradó de tal modo, que lo renunciaron absolutamente. Llegó entonces el P. Fr. Francisco Sala, Difinidor de la santa Recoleccion, enviado por el Provincial, y despues de largas conferencias se

---

21. AHPB, *Quinque Libri* (1543-1593), Llibre de censos de 1588, f. 5 r.

22. V. Martínez Colomer, *Historia de la Provincia Franciscana de Valencia, Tomo I*, 1a ed. València, Salvador Fauli, 1803. 2a ed. facsímil, edició i introducció a cura de fra Benjamín Agulló, Madrid, Editorial Cisneros, 1982, p. 351-352. L'arribada dels frares franciscans, com assenjala el mateix fra Martínez Colomer, es produí poc després, el dia 13 de novembre de 1611.

decidió la fundacion a favor de los Padres Recoletos». Aquesta informació implicava l'existència de l'ermita abans del 1611, com ja va assenyalar Teodoro Crespo Mas, pensant si no haguera començat la seua construcció uns anys abans de 1613 i que aquesta data poguera referir a una remodelació d'un edifici anterior en el cas que no fora una confusió cronològica del cronista Martínez Colomer.²³ Tot i que desconeixem les fonts emprades per Martínez Colomer a finals del s. XVIII per escriure la crònica franciscana, encara que suposem que són arxivístiques, sí que coneixem, a la llum de les noves aportacions documentals reportades per J. J. Cardona Ivars,²⁴ que l'acte de protocol·lització de la fundació franciscana fou subscrit a Benissa l'11 de desembre de 1611, això és, un mes després de la data d'aplegada dels primers franciscans a la vila proporcionada per Martínez Colomer; per tant, hi ha pocs dubtes sobre la certitud de les dades i cronologia proporcionades pel cronista franciscà. No obstant això, cabria encara la possibilitat d'argumentar que en aquell any de 1611 l'edifici de l'ermita estigués encara en fase d'acabament, suposant amb això que es tractava d'una obra que no s'executava d'una manera continuada i que, a més a més, l'inici de les obres del convent, en el lloc que definitivament se li va assignar, pel juliol de 1612, hauria pogut afectar el retard o paralització de les obres fins el seu acabament en 1613. D'una altra manera, tres anys o més d'execució per a una obra d'aquelles característiques resultaria un termini bastant excessiu.

---

23. T. Crespo Mas, *Benissa, des de les profunditats de la història. Una arqueologia de la cultura popular*, Alacant, Institut Alicantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2009, p. 52.

24. J. J. Cardona Ivars, *El convent de la Puríssima Concepció (1612-2012). 400 anys de franciscans a Benissa*, Barcelona, Riurau Editors, 2012, p. 21.

Benissa. Ermita de Santa Anna (atribuïda als mestres Pere de Palacios i Andrés de Cubillas, c. 1612-1613)

L'altre dels fets contradictoris amb la data de finalització de les obres de l'ermita el 1613 és el que reportava el 1920 el franciscà de Cocentaina fra Lluís Fullana Mira en la història que feu sobre la seua vila natal.²⁵ En aquesta hi incloua la biografia dels més destacats pintors dels segles XVI i XVII que foren originaris d'aquella vila del Comtat; especialment, però, la del que va tenir major projecció i reconeixement, que fou la del pintor i frare jerònim fra Nicolau Borrás (Cocentaina, 1530 - Cotalba, 1610). Fullana Mira, tot seguint el material recollit a finals del s. XVIII pel frare mercedari, i també contestà, fra Agustí Arques Jover (Cocentaina, 1734 - València, 1808),²⁶

---

25. L. Fullana Mira, *Historia de la villa y condado de Cocentaina*, 1a ed. València 1920; 2a ed. Alcoi, Caja de Ahorros y Monte de Piedad, 1975.

26. A. Arques Jover, *Notas varias y extractos de los notarios, archivos y otros papeles e instrumentos de la villa de Cocentaina con el principio de la historia de dicha villa y materiales para*

reportava un llistat de les principals obres pictòriques del pare Borràs entre les quals hi figuraven «Un retablo de Santa Ana para la ermita de esta Santa en las afueras de Benisa», així com també «Una Santísima Trinidad, retablo también, que conservan los PP. Franciscanos de Benissa».²⁷ Val a dir que de la referència que feu Fullana Mira d'aquestes obres no queda clar si el retaule de Santa Anna encara romanía a principis del s. XX a l'ermita, que seria el més probable, o si aquest potser es conservava al convent, com també podria interpretar-se de l'altra referència a les pintures del pare Borràs existents, encara aquells anys, al convent de Benissa. En tot cas, del que no hi ha dubte és que Borràs va tenir l'encàrrec i va pintar un retaule per a la titular de l'ermita de Benissa, i això, en tant que fra Lluís Fullana Mira, com hem esmentat, es basava en la documentació recollida per Arques Jover, el qual la va extraure directament tant dels arxius de Cocentaina com de la informació que li fou proporcionada pel mateix monestir de Sant Jeroni de Cotalba a la Safor, on va transcórrer pràcticament quasi tota la vida de Nicolau Borràs com a frare jerònim.²⁸ Però també perquè fra Fullana Mira, que arribà a ser ministre provincial el 1907, va poder veure de primera mà aquelles obres de Borràs a Benissa, en haver residit al convent franciscà en diverses ocasions, tan en la seua etapa d'estudiant, amb estades en 1888 i en 1896, com anys després de ser ordenat i com a professor del col·legi seràfic entre 1905 i 1906. Per la seua banda, en els volums manuscrits de fra Agustí Arques Jover encara conservats a l'arxiu parroquial de Santa Maria de Cocentaina es recull l'existència de les pintures de Nicolau Borràs del convent de Benissa, però sense especificar ni quantes ni quines eren aquelles: «En el convento de S. Francisco de la villa de Beniza hay varias pinturas del P. Borràs».²⁹ Tot i això, Fullana Mira va extreure aquella relació de les principals obres de Borràs del volum III dels manuscrits d'Arques Jover que no s'ha conservat.

El fet que Nicolau Borràs hagués rebut encàrrecs i pintat per a Benissa tant el retaule de Santa Anna per a l'ermita de Benissa com un altre de la Santíssima Trinitat que romanía a l'església del convent franciscà, ens retrotrau encara uns anys més l'existència de l'ermita de Santa Anna ja que el pare Borràs deixà de pintar al voltant dels darrers anys de la seua llarga

---

concluir-la, Cocentaina, s/d (c. finals s. XVIII), 8 volums manuscrits dels quals actualment se'n conserven sis en l'arxiu parroquial de Santa Maria de Cocentaina.

27. L. Fullana Mira, *op. cit.*, 1975, p. 391.

28. L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, p. 54-60.

29. A. Arques Jover, *op. cit.*, s/d, vol. IV, p. 166.

vida, que va arribar als vuitanta anys, en 1610. Concretament, això fou cap al 1608, o un poc abans, quan la comunitat jerònima de Cotalba deixà de percebre ingressos pels encàrrecs que Borràs rebia de fora el monestir.³⁰ És evident que el retaule del convent franciscà planteja un altre problema en tant que aquest no es va començar a edificar fins al juliol de 1612, però aquesta qüestió ja l'abordem en un altre lloc.³¹ Només direm que aquelles pintures no foren inicialment encarregades per al convent —que ni tan sols existia— sinó per a un retaule ubicat en una de les noves capelles de la reedificada església de Sant Pere. Pel que ara ens interessa, també és evident que l'ermita de Santa Anna ja hi era abans de 1608, la qual cosa invalida l'argument anterior d'unes obres que podrien prosperar lentament, en la mesura que la ubicació del retaule exigiria que les obres estiguessen acabades, com a molt tard, el 1608, o abans, com veurem seguidament.

Tot i això, encara podem aportar algunes dades documentals més significatives que provarien l'existència molt més antiga d'una originària ermita de Santa Anna i que, al capdavant, ens permeten entendre molt més clarament el sentit de les obres acabades el 1613. En les declaracions que es feren al febrer de 1588 davant el justícia de la vila, el magnífic Joan Feliu d'Antoni, de les propietats subjectes a censos a favor del clero de l'església de Benissa per a sufragar misses perpètuas per l'ànima dels difunts, trobem la declaració que fou feta per Francesc Ortolà qui tenia un tros de terra que pagava per l'ànima de Joan Esquerdo. Aquests bancals estaven situats «in partita de Maruà confrontatum cum ittinere de la hermita, cum terra Michaelis Crespo torrente in medio et cum terra Anthonio Jorro pro alia parte, tentum ad censum quinque solidum».³² També trobem en una altra declaració feta per Antoni Cabrera, fill de Pere, que aquest tenia subjecte a cens un altre tros de terra que pagava pensió per les ànimes dels seus oncles difunts Bertomeu i Antoni Cabrera i que estava situat «in partita de Serrallonga confrontatum et delimitattum cum itinere de Serrallonga, et cum torrente de la hermita et cum terra de Petri Crespo torrente in medio et cum terra Joannis Llopis tentum at censum quinque solidum».³³ Per altra banda, referim també la declaració que feu Pasqual Giner, fill de

---

30. L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, p. 52.

31. A. Banyuls i Pérez, *op. cit.*, inèdit.

32. AHPB, Quinque Libri (1543-1593), Llibre de censos de 1588, f. 10r, el subratllat és nostre. El *camí de l'Ermita* que esmenta el document actualment rep la denominació de camí de Santa Anna.

33. *Ibidem* f. 21r, el subratllat és nostre. El *barranc de l'Ermita* que esmenta el document actualment rep la denominació de barranc de Beniver.

Pere Giner, qui tenia una casa cantonera amb les muralles de la vila, la qual estava situada al carrer *d'Amunt*, junt al portal anomenat de la mateix manera, *Portal d'Amunt*, i confrontava, a més de les muralles, per dues bandes, també amb la casa dels hereus de Joan Ortolà. La casa de Pasqual Giner responia per la pensió de les misses per l'ànima del ja difunt ermità Francesc Cabrera.³⁴ Aquestes tres notes documentals ens refereixen clarament l'existència de l'ermita de Santa Anna més de vint-i-cinc anys abans de 1613, tot i que no fan menció específica a la titularitat de l'ermita. No obstant això, l'ermita situada terres avall de la partida del Maruà i de Serrallonga no ofereix cap problema d'identificació. Encara molt més, però, ens ofereix la informació de les dues primeres declaracions citades, en tant que no sols corroboren el fet de l'existència ja de l'ermita en 1588, sinó que la seua implantació no hi era tampoc un fet recent en aquelles dates. En efecte, no hagués estat possible que l'edificació d'un ermitori alçat al voltant d'aquells anys de 1580 pogués haver donat lloc a un immediat canvi toponímic d'un accident geogràfic com un barranc, i encara menys, en el seu curs alt, junt al camí de Serrallonga, molt lluny encara de l'ermita. Ni tampoc resulta versemblant, per una altra banda, que simultàniament també l'antiquíssim camí que des del Pou d'Avall porta a la partida de Santa Anna i a la font homònima i que transita per un altre paratge diferent i allunyat de l'esmentat de Serrallonga —la partida del Maruà— mudara també la seua toponímia antiga. Això tan sols seria factible en el supòsit d'esdevindre aquell paratge i ermitori un lloc de culte que es remuntara a un temps molt més antic. Aplegats ací, el context més possible per a produir un canvi toponímic d'aquell abast no podria ser altre que el produït per un canvi cultural. Això vol dir que podríem remuntar l'existència d'un originari ermitori en aquell indret als temps fundacionals i de consolidació de la vila cristiana en l'època baixmedieval. Sols així s'explicaria que aquella partida anomenada de l'Ermita o simplement de Santa Anna —sens dubte el lloc d'una antiga alqueria a l'època musulmana—³⁵ esdevinguera un dels casos excepcionals al terme en què la denominació originària de l'alqueria no va mantindre el seu topònim després de la colonització feudal, com va succeir en la majoria de les alqueries, i que aquest fos substituït per un altre que fa referència a

---

34. *Ibidem* f. 22v.

35. Sobre els patrons de poblament musulmà al terme vegeu A. Banyuls i Pérez & T. Crespo Mas, «El poblament musulmà a l'antic terme del Castell de Calp (11). Estructura del paisatge i patrons d'organització territorial», en *Actes del v Congrés d'Estudis de la Marina Alta 2009*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Institut Alacanti de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 2014.

l'existència d'un petit edifici religiós. Tot tenint en compte la singularitat de les condicions del lloc respecte de les de l'entorn: roques, font, vegetació..., propícies tostemps a promoure la delimitació de santuaris i a implantar aquest tipus d'iniciatives de culte, i això, si no fossilitzava ja un lloc sagrat anterior a la colonització cristiana.

Benissa. Paisatge de la partida de Santa Anna, amb la ubicació de l'ermita al final del camí que baixa des del Maruà i entre el barranc del Pou d'Avall i el de Beniver

La conclusió, molt en síntesi, és que sembla indubtable que la tradició de culte en aquell indret és molt més llunyana en el temps del que en un principi ens ofereix la data coneguda de l'edifici que ens ha arribat, i ens retrotrau, si no més enllà, als primers anys després de la consolidació de la vila cristiana, entre finals del s. XIV i principis del s. XV, temps en el qual es va poder edificar el primer ermitori dedicat a santa Anna. També, que el propòsit i les iniciatives de la vila per a modernitzar aquell primer edifici prengueren força a finals del s. XVI: l'encàrrec a Nicolau Borràs d'un retaule de Santa Anna vers 1598, la possibilitat d'ubicar-hi un convent de Sant Francesc en 1611, per acabar finalment, amb una nova i total reedificació d'una primigènia ermita, entre els anys 1612 i 1613 —o fins i tot en el mateix any de 1613. Iniciatives totes que donen compte de l'especial predilecció que hi havia sobre aquell particular lloc, malgrat la seua ubicació allunyada de la protecció dels murs de la vila. Iniciatives que difícilment s'explicarien si no

fos per l'arrelament d'una llarga tradició de culte concretada en un edifici des de temps antics.³⁶

Amb tot, es pot entendre que l'obres de l'ermita que ens ha aplegat no foren més que una altra de les darreres operacions —juntament amb l'edificació del convent franciscà— d'aquell impuls de renovació urbana i desmantellament del món medieval, a què ens hem referit anteriorment, engegada d'una forma decidida a partir de 1581, en la qual sistemàticament foren enderrocades i substituïdes totes o quasi totes les anteriors estructures medievals de la vila. Fins al punt que quasi res ens ha arribat avui de les obres d'aquells antics temps, a excepció feta, i no casualment, d'alguna arquitectura purament funcional com fou el cas del molí hidràulic del Quisi, un edifici també isolat en el terme el qual, però, i contràriament a l'ermita de Santa Anna, és un edifici purament funcional que restava despullat —cal fer-ho notar— de qualsevol requeriment ideològic.

D'una altra banda i pel que fa al desaparegut retaule de Borràs per a l'ermita de Santa Anna, per no haver-ne conservat ni documentació escrita ni gràfica —ni tan sols memòria dels majors—, únicament podem tractar d'aproximar-nos a una possible cronologia de la seua realització.

En principi no seria massa factible que aquest retaule correspongués al que Hernández Guardiola va definir com el primer estil del pintor, això és abans d'ingressar en l'orde de Sant Jeroni en 1576, data en la qual Borràs era prevere a Santa Maria de Cocentaina. Això, en absolut, vol dir que pensem que es pugua descartar si pensem que Miquel Piera es va casar amb la germana del pintor a Cocentaina cap al 1568 i que es traslladaren a Benissa entre 1570 i 1575 o també que el notari encarregà la taula particular de la Puríssima en 1581. I encara més, podríem assenyalar àdhuc que alguna d'aquelles primeres obres de Nicolau Borràs realitzada fora de Cocentaina fou l'encàrrec d'un retaule per a una de les capelles de l'església de l'Assumpció de Pego. Així en un capbreu de 1567 s'anotava: «mossèn Borràs prevere de Cocentaina cobra 10 lliures i 10 sous a compte de les 40 que li son

---

36. Respecte d'això vegeu anàlisi exhaustiva que sobre la llegenda de la fundació de l'ermita de Santa Anna feu T. Crespo Mas, *op. cit.*, 2009, p. 41-56. L'autor, entre altres consideracions, també tenia present com un element d'importància la dimensió social que té l'aplec de Santa Anna en les tradicions locals, en la mesura que la transcendència d'aquella podria estar explicant una possible freqüentació anterior a la construcció de l'ermita. Es preguntava també si en els orígens d'un aplec tan popular no es podrien rastrejar unes arrels medievals. Estem d'acord amb ell i ara, des d'un altre punt de vista, creiem donar-li una resposta.

degudes per pintar el retaule de Sant Sebastià». ³⁷ Val a dir, a més a més, que en la mateixa capella de Sant Sebastià, però a l'altar de Santa Magdalena, era prevener beneficiat mossèn Batista Feliu de Benissa amb 18 misses anuals. ³⁸ Això últim, però, sols ho tenim datat un poc després, ja en 1583. Tot i això, el fet de que no ens inclinem per situar-lo en aquests anys previs al retorn definitiu de Borràs a Cotalba el febrer de 1581 és perquè Benissa va tenir un cert estancament en la dècada de 1570, i no veiem encara del tot possible, en eixos anys, la necessitat de demandar un nou retaule per a un petit edifici allunyat de la població, com l'ermita de Santa Anna i abans que ho feren per a la parròquia.

El retaule de Santa Anna el situem, per contra, i al costat del també desaparegut retaule de la Santíssima Trinitat de Borràs, més en el context de l'acabament de les obres del nou cap d'altar i les primeres capelles de la reedificació de l'església medieval de Sant Pere i que restarien acabades cap al 1597, ³⁹ quan els Feliu i els Morell, al cap d'aquell enlairat cos social, ostentaven els patronatges —i el finançament— d'aquelles. És també, i baixant ara a aquelles condicions particulars a les quals abans fèiem referència, que comença un estret vincle familiar d'Úrsula Piera i Borràs, amb les branques principals del Feliu, en casar Úrsula, en aquell mateix any de 1597, amb Antoni Feliu d'Andreu, com adés hem esmentat. Aquest Antoni Feliu, no obstant això, pertanyia a una branca de cosins derivada d'aquella altra principal d'aquest poderós llinatge que conformava l'elit social de la vila i que encapçalaven aleshores Joan Feliu d'Antoni i Antoni Feliu de Francès. Però, heus ací, que en els immediats anys següents de les noces de la neboda de Nicolau Borràs és fa palesa una intensa relació familiar d'aquests amb aquells, en aparèixer de forma continuada, i en correspondència uns dels altres, com a padrins en els batejos dels seus fills respectius. ⁴⁰ Joan Feliu d'Antoni seria qui, uns anys més endavant, en 1611, fundaria un benifet en l'altar de la Santíssima Trinitat en una d'aquelles primeres capelles que hem referit que havien estat edificades entre 1597 i 1600 en l'obra nova de Sant Pere. També fou qui apadrinava la col·locació de la primera campana, una vegada aixecat el nou campanar, en 1614. ⁴¹ És en eixe context d'efervescència edificatòria al 1598-1600, en què, a més d'avançar l'obra de l'església,

---

37. La dada la reportava J. Martínez Rondán, «Tríptic Pegolí», en *Llibre de festes de Pego*, Pego, 1979, s/p.

38. APP, Llibre de visites de 1583. Visita pastoral de Francisco de Mesa.

39. A. Banyuls i Pérez, *op. cit.*, 2013, inèdit.

40. AHPB, *Quinque Libri* (1593-1623), ff. 14r, 17r, 20v, 26v, 33r i 58r.

41. J. Cardona Ivars, *op. cit.*, 2002, p. 15.

s'engegaven les de la nova sala del consell i les de l'hospital⁴² i quan, també, el pare Borràs, amb seixanta-vuit anys, gaudia en tot el regne del reconeixement més elevat, que veiem més possible que se li feren els encàrrecs —i de banda dels Feliu— d'aquells retaules de la Santíssima Trinitat per a l'església de Sant Pere i de Santa Anna per a l'ermita.

Amb això, el desaparegut retaule de Santa Anna de l'ermita de Benissa estaria aviat més a prop dels trets estilístics de la imatge de Santa Anna de la taula de «La Sagrada Família» que realitzà Borràs per a l'església del convent franciscà de Sant Sebastià de Cocentaina, cap el 1602-1603, amb una paleta més enfosquida i formes més planes, que dels trets més voluminosos i lumínics de la imatge de la santa en una de les obres mestres del pintor: la taula de «La Sagrada Família» executat per al retaule de Santa Anna del monestir de Cotalba cap el 1585. En aquesta darrera destaquen aquells trets dolços i expressius que també caracteritzen la Puríssima de la taula del notari Joan Vives, realitzada com hem referit a l'abril de 1581.⁴³

---

42. A. Banyuls i Pérez, *op. cit.*, 2009, p.25.

43. Per als trets generals de l'obra pictòrica de Nicolau Borràs vegeu L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, p. 61-102 i X. Company i Climent, *Pintura del Renaixement al Ducat de Gandia. Imatges d'un temps i d'un país*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985, p. 209-225.

Dues representacions de santa Anna en obres de Nicolau Borràs: (esquerra) *La Sagrada Família*, c. 1585, Museu de Belles Arts Sant Pius V, València, procedent del monestir de Sant Jeroni de Cotalba, Alfauir, oli sobre taula, 201 x 137 cm; i (dreta) *La Sagrada Família de la Pera*, c. 1602-1603, església del convent franciscà de Sant Sebastià, Cocentaina, oli sobre taula, 160 x 114 cm

Sense deixar el pare Borràs, cal esmentar ara, com una mostra més de la promoció d'obres d'art en aquells anys a la vila de Benissa, i de forma paral·lela a l'edificadora, la presència de l'obra pictòrica de Vicent Requena (1556 - c. 1605) en el retaule de la *Mare de Déu de l'Oreto*⁴⁴ que li fou encarregat per a la capella del nou edifici de l'hospital de la vila. I això perquè Vicent Requena ens apareix, de manera inqüestionable, força relacionat amb Nicolau Borràs —Vicent Requena era fill de l'«afamat pintor»⁴⁵ Gas-

44. Segons l'acta de protocol·lització de la fundació del convent franciscà. Reportat en J. J. Cardona Ivars, *op. cit.*, 2012, p. 22.

45. La confusió de l'homonímia entre el nom del pare i del fill sembla que fou deguda a una errada que feu el baró d'Alcahali en la transcripció del registre del bateig de Vicent Requena que es trobava a l'església de Sant Martí de València i això ha motivat que per distints autors hagen estat proposades no poques hipòtesis i diferents interpretacions sobre l'obra d'un Vicent

par Requena, l'amic i estret col·laborador de Joan de Joanes— i entre 1589 i 1590 era treballant a València executant les pintures dels retaules de Sant Jeroni, de la Puríssima i de Santa Anna al monestir jerònim de Sant Miquel dels Reis on havia aplegat de la mà del pare Borràs, que, per poder donar compliment a la comunitat de les comandes, el proposà com a col·laborador primer i posteriorment ja com a responsable principal des de 1589.⁴⁶ Com hem vist, apareixia també citat Vicent Requena —després del pare Borràs i Miquel Joan Porta— en la crida feta a València el 1591 per a tractar de les pintures de la Sala Nova del Palau de la Generalitat, formant part d'aquella elit, que hem referit, dels «millors pintors que al present se trobaren en la present ciutat com en lo regne», i a qui els diputats li encarregarien, un any després, la representació del braç eclesiàstic en una de les dues parets laterals de la sala.⁴⁷

Requena el Jove o el Vell. Nosaltres seguim l'opinió ben fundada i els avanços documentals en la investigació que sobre els Requena ha vingut efectuant Lorenzo Hernández Guardiola a qui agraïm la informació. La transcripció del registre, en baró d'Alcahali, *Diccionario biográfico de artistas valencianos*, València, Federico Domenech, 1897, p. 254. Sobre les diferents hipòtesis entre el parentesc dels diferents membres d'aquesta família de pintors valencians del renaixement arrastrades des de les dades biogràfiques del baró d'Alcahali vegeu F. Benito Domenech, *Pinturas y Pintores en el Real Colegio de Corpus Christi*, València, 1980 i recentment A. Ferrer Orts & C. Aguilar Díaz, *Los Requena, una enigmática familia de pintores del renacimiento. A propósito de Gaspar Requena «el Joven»*, en *Archivo Español de Arte*, LXXXII, 326, Abril-junio, 2009, p.137-154.

46. Marcos Antonio de Orellana, *Biografía pictórica valentina, o vida de los pintores, arquitectos, escultores y grabadores valencianos*, 2a ed. a cura de Xavier de Salas, València, Ayuntamiento de Valencia, 1967, p. 72.

47. El document de la convocatòria el reporta L. Hernández Guardiola, *op. cit.*, 1976, apèndix documental, doc. núm. XI. El de l'encàrrec posterior el transcrivía el baró d'Alcahali, *op. cit.*, 1897, p. 253. Vegeu també darrerament el recent treball de S. Aldana Fernández, «Pintura y pintores del Renacimiento en el Palau de la Generalitat», *De pintura Valenciana (1400-1600). Estudios y documentación*, Alacant, Institut Alicantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2006, p. 295-298.

València. Sala Nova del Palau de la Generalitat, fresc amb la representació del braç eclesiàstic. Vicent Requena, 1591 (esquerra).

Benissa. Antic Hospital de la Mare de Déu de l'Oreto a la vora del portal de la vila vers el camí de València. Darrere, les restes de les torres i cap d'altar de la desapareguda església de Sant Pere (dreta)

La recent atribució a Vicent Requena i la datació entre 1595-1600 del retaule de la Mare de Déu de Loreto, deguda també a Hernández Guardiola,⁴⁸ ens permet albirar que els comitents d'aquella Benissa que bastia la seua nova imatge renaixentista demandaven la presència dels artistes més reportats del seu temps, però també ens permet pensar de profunditzar en els possibles vincles que s'intueixen entre Nicolau Borràs i Vicent Requena, a qui el baró d'Alcalali considerava un deixeble de Borràs.⁴⁹ Ja hem dit que creiem que els dos retaules que coneixem que feu Borràs per a Benissa es realitzarien entorn a 1598-1600 i no ens sembla que l'obra de l'Hospital del Loreto s'abordara abans de 1601, llevat que aquest s'alçara paral·lelament a la Sala del Consell, cosa que ens sembla bastant més improbable, encara inacabada que era també l'obra de l'església de Sant Pere.⁵⁰

48. L. Hernández Guardiola, «Retablo de la Virgen de Loreto», *La Llum de las Imatges. La Faç de l'Eternitat (Alacant, 2006). Catàleg de l'exposició*, Generalitat Valenciana, Salamanca, 2006. Vegeu també, sobre el mateix particular, A. M. Ronda Femenia, «La Llum de la Puríssima» en *Llibre de festes de la Puríssima Xiqueta*, Benissa, 2007, p. 67-69

49. Baró d'Alcalali, *op. cit.*, 1897, p. 253.

50. Això suposaria portar totes les obres a la vegada i no pareix que fos així pel que podem saber dels mestres que hi actuaren, sinó que més aviat aquestes obres sembla que s'havien desenvolupat d'una forma seqüencial.

Mare de Déu de Loreto. Vicent Requena, c. 1602. Actualment a l'església arxiprestal de la Puríssima Xiqueta i Sant Pere Apòstol, però procedent de la capella de l'antic Hospital de la Mare de Déu de l'Oreto, Benissa, oli sobre taula 183 x 168 cm

Fullana Mira, seguint el baró d'Alcahali, considerava Vicent Requena natural de Cocentaina i el més reputat deixeble del pare Borràs.⁵¹ El fet que a partir de 1602 el pare Borràs, entrat ja en la senectut, davallara en la producció d'obres i es centrara a pintar els retaules del convent de Sant Sebastià del seu poble natal de Cocentaina, potser esdevé un fet cabdal per a explicar la intervenció de Vicent Requena al retaule de la capella de l'hospital de Benissa, que —matisant una mica la cronologia d'Hernández Guardiola— creiem que va poder fer-se eixe mateix any de 1602. Ara be, ens preguntem si, així mateix, va poder ser també un suggeriment de Borràs per a substituir-lo, en no poder aquest fer-se càrrec de l'obra, com passà uns anys enrere a Sant Miquel dels Reis. Tot i que això és una possibilitat bastant versemblant, hi ha un altra qüestió que no obstant això mereix ser mencionada com és el fet també d'una possible existència de vincles familiars de Vicent Requena també amb aquella potent nissaga dels Feliu de Benissa, com hem constatat en el cas de Borràs. I això, perquè la mare de Vicent Requena era una Úrsula Feliu que es va casar en 1555 amb son pare, l'afamat pintor Gaspar Requena, després que aquest hagués enviudat un any abans i això tot just en els anys en què Gaspar Requena va pintar a la vila veïna de Teulada el retaule per a l'ermita de Sant Vicent Ferrer.⁵²

---

51. L. Fullana Mira, *op. cit.*, 1975, p. 394.

52. El 1555 l'ermita de Sant Vicent Ferrer de Teulada ja hi era edificada i probablement en aquells anys, s'executava el retaule pintat per Gaspar Requena. D'eixe mateix any consten deixes testamentàries per a l'ermita. Sobre la cronologia de l'ermita de Sant Vicent Ferrer de Teulada i les deixes vegeu J. Ivars Cervera, *Els noms de lloc i de persona del municipi de Teulada (la Marina Alta)*, Teulada, Ajuntament de Teulada / Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 2006, p. 96.

Benissa. La nova Sala de la Cort o del Consell (atribuïda als mestres Martín de Pereda i Damià de Cámara, c. 1598-1602). Model en fusta de l'edifici originari (C. Martínez & A. Banyuls, Museu de la Ciutat) i vista actual amb l'elevació posterior (c. 1620-1630)

Que els Feliu actuaren de comitents, primer de Nicolau Borràs i després de Vicent Requena, ens sembla un fet bastant tangible malgrat la manca de documentació que ho poguera corroborar. Queda per saber si la presència del retaule de Vicent Requena a Benissa, al capdavall, fou deguda també a una recomanació del mateix Borràs o a eixes possibles connexions familiars, més o menys llunyanes, de Vicent Requena i els Feliu de Benissa, o ambdues coses. En qualsevol cas, les diverses possibilitats que reporta eixe triangle de relacions entre el pare Borràs, Vicent Requena i els Feliu, no lleven res, en darrera instància, a la finalitat perseguida, ans al contrari, posa ben de manifest que aquella oligarquia urbana de la vila de Benissa va requerir, al tomb del segle XVI, un art i uns artistes de prestigi que satisfieren, a més de les noves demandes espirituals i estètiques —en correspondència amb aquells vents de profunda renovació ideològica que bufaren des de Trento—, les de projectar l'elevat ascens social que havien aconseguit. Sens dubte, la presència a Benissa de l'obra dels més rellevants pintors valencians, entre altres artistes i mestres, en la configuració de la nova imatge d'una vila renaixentista en foren una bona prova, d'això.

